

Юрій Мартинюк

Багато поціновувачів прекрасного, оглядаючи „Чорний квадрат” Малевича, впізнають у ньому шедевр мистецтва, проте переважна більшість, роздивившись відому картину, окрім зображених двох площин, чорної всередині та оточуючої її білої, нічого не побачать. І в цьому немає нічого дивного, адже обидві сторони по-своєму будуть цілком праві. І помилкою буде приймати твердження лише однієї із сторін, вважаючи, що протилежна думка не є вірною.

Своєрідним „чорним квадратом” у сприйнятті багатьох є душевна сфера людини, по-іншому – її психіка. Одні, спираючись на фундамент законів природи, вводять її в причинно-наслідковий ланцюг, підкреслюючи дочасний характер. З іншого боку християнська антропология, базуючись на Божому Об’явленні та вченні Святих Отців, сприймає попереднє твердження у світлі людського тваринного буття, проте звертає увагу на велику таїну вічності людської душі.

Один із великих учителів Церкви другого століття Тертуліан сказав глибокі та правдиві слова: „Душа людська по природі християнка. Вона прагне духовної поживи, чистоти та святости, вона прагне Христа. Душа по природі християнка, і якщо не споживає духовної поживи, то наступає важке хронічне голодування тієї нещасної душі. І, подібно, як голодуючий стає дратливим, так і вона, позбавлена духовної поживи, подразнюється та стає роздратована. Вона втрачає рівновагу, не знаходить спокою в жодних розвагах, так як „душа по природі християнка”, прагне духовної поживи, якої їй не дають” .

„На нервовому ґрунті” – ця словосполучка стала майже крилатим висловом. Його можна почути де завгодно: на роботі й удома, на вулиці і в транспорті – майже всюди. Згідно з твердженням Всесвітньої Організації Охорони Здоров’я, 45 відсотків усіх захворювань пов’язані зі стресами, а деякі спеціалісти вважають цей відсоток захворювань вдвічі більшим. Згідно з іншими медичними показниками, половина відвідувачів поліклінік – це, практично, здорові люди, які перебувають у стані психоемоційних навантажень.

Багатьом, а особливо спеціалістам з екстремальних ситуацій і лікарям, відомо, що шлункові виразки „відкриваються” і зарубцьовуються залежно від зміни кривої психоемоційного стресу. Крива зміни артеріального тиску витримана в аналогічній закономірності. Розпізнати емоційний стрес можна за кількома характерними рисами, ось деякі з них: довготривала безпідставна втома, яка не зникає після відпочинку; головні болі, розлади травлення, болі в спині, порушення сну; виконання буденних звичних справ займає набагато більше часу, ніж перед тим. Велика кількість тілесних захворювань розвивається в результаті довготривалого нервового перенавантаження. На превеликий жаль, на нервовому ґрунті нічого доброго не виростає, лише сварки, конфлікти, розлучення... Не важко помітити ще одну закономірність – нервовість і гріховність тісно пов’язані між собою і породжують один одного. В „Основах соціальної концепції” однієї із Православних Церков говориться, що Церква розглядає психічні захворювання як один із проявів загального гріховного пошкодження людської природи. Виділяючи в особовій структурі духовний, душевний і тілесний рівні її організації, Святі Отці розрізняли хвороби, що розвинулись „від ества”, і захворювання, спричинені бісівським впливом, або які стали наслідком панівних над людиною пристрастей. Таким чином, душевні захворювання можуть бути пов’язані з фізіологічно-біологічними факторами, або ж їх прояви пов’язані з одержимістю злими духами людської душі .

Передусім необхідно класифікувати душевні захворювання, щоб застосовувати

адекватне лікування. Психічна хвороба – це зміна діяльності головного мозку, при якій психіка не відповідає навколишній ситуації, сприймає її викривлено. Проявами психічних захворювань є порушення психіки та поведінки людини. У психіатрії виділяють два рівні паталогічних змін. До першої групи належать психотичні стани. Ця велика група захворювань, що мають не психогенне походження, пов'язана з рядом генетичних, обмінних та інших порушень. Серед основних хворіб цієї ланки виділяють шизофренію, маніякально-депресивний психоз, епілептичні та старечі психози. Захворювання можуть тривати безперервно або нападаподібно, приховано і яскраво виражено, важко або помірковано важко. Типовими симптомами психозів є маячня, галюцинація, порушення поведінки (в основному при шизофренії); розлад емоційної сфери у вигляді манії чи депресії (при маніякально-депресивному психозі) тощо, з часом може змінитись весь психічний „образ” людини .

Друга група паталогічних захворювань охоплює всілякі невротичні розлади. Іншими рисами цих хворіб є зв'язок їх виникнення із стресами, психотравмами, дефектами виховання, соціальними умовами. На відміну від психотичних станів, у випадку непсихотичних розладів, хворі ставляться до свого психічного стану критично, намагаються боротись із захворюваннями самостійно. Психічні захворювання розвиваються в основному без змін у фізіології людини. Однією з особливостей таких хворіб є відсутність у них яскравого наочного травматичного фактору. Відсутні анатомічні зміни в головному мозку під час шизофренії чи маніякально-депресивному психозі. Неврози теж не проявляють себе видимими дефектами нервової системи. При епілептичних і старечих психозах хворобливі зміни в головному мозку швидше випереджують клініку психічних розладів, ніж ними породжуються .

Проте, не безпідставним є твердження, що психічні розлади, зміни в людській поведінці іноді є духовного походження. У Святому Письмі кілька разів зустрічаємо описи психічних розладів внаслідок одержимости людини злими духами. Отець Каррадо Бальдуччі у своїй книзі „La possessioe diabolica” методично аналізує різні категорії психічних захворювань та порівнює їх зі складними та відмінними симптомами одержимости. Він систематично аналізує розмаїті галюцинації, імпульсивні дії, маячню (екзальтації або депресії), меланхолію та різні хворобливі стани, такі як: неврастенія, психоз, маніякально-депресивний психоз, параноя, деменція, шизофренія, психастенія, епілепсія, істерія тощо. Однак, неможливо чітко виокремити різні симптоми хвороби та одержимости. Дія демона полягає у стимулюванні та підштовхуванні слабких сторін конкретної людини у той спосіб, що вона не завжди представляє собою повний клінічний образ, який стосується компетенції психіатра. Ті, хто вважає, що в тому чи іншому випадку йдеться про одержимість, беруть до уваги явища і причини, які випереджають прояви одержимости і, звичайно, остаточне звільнення за допомогою екзорцизмів. Розрізнити хворобу від одержимости передовсім допоможе той факт, що психічні розлади, спричинені одержимістю, спрямовуються проти Бога, проти любови, проти з'єднання з іншими людьми і розуміння їх; а також і те, що ставлення діагнозу стосовно якоїсь із відомих хворіб виявляється неадекватним, розбіжним, помилковим, а лікування не чітко визначеної хвороби не дає позитивного результату. На думку о.І.Козовика, сатана користується слабкостями та психічними недоліками людини, щоб нею оволодіти і надати їй духовній невваженості „грішного” і руйнівного характеру у різних площинах . Отже, з усіх боків на людину чигають небезпеки, вплив яких вона може власними силами нівелювати, або за допомогою інших – виправити. У всіх випадках психічних розладів

людині не лише можливо, а й необхідно отримувати допомогу не тільки від медичної терапії, але й Церкви. Неврози, депресії, істерії, меланхолічні приступи, різні типи залежності: (алкоголізм, тютюнова, наркотична залежність, комп'ютерна, сексуальна залежність та ін) неврівноваженість, страх, невиправданий смуток, загальмованість – часто, а навіть, в основному мають характер внутрішнього духовного походження, внаслідок онтологічної невпорядкованості ества людини.

Особа в християнській антропології розглядається в єдності духовних, душевних і тілесних проявів. І ця єдність досягається лише за умови домінуючого впливу духа людини. Згідно зі словами преподобного Никодима Святогорця: „Дух твій, який шукає Бога Небесного, нехай панує над душею і тілом, призначення яких влаштувати дочасне життя”. У цій єдності здоров'я (не є винятком й психічне) – норма людського буття. Згідно із твердженням святителя Теофана Затворника, духовну сферу людини складають благоговіння і життя в страхі Божому, совість, пошук Бога. Православний катехизис стверджує: „Дух – це, передусім, властивість людини розрізняти вищі цінності: добро і зло, істину і обман, красу і брідоту. Якщо вибір у цій області відбувся, то дух прагне підпорядкувати своєму виборі душу і тіло. Без спілкування з Богом дух людини не здатний знайти справжній критерій для визначення вищих цінностей, так як лише Бог, який Сам є абсолютне благо, істина і краса може правильно вказати вибір людини”.

Згідно із вказаними сферами особи, хвороба в першу чергу має духовну, а вже опісля психофізіологічну природу. Духовний підхід до хворої людини не заміняє медично-біологічний погляд, але збагачує, доповнює і завершує уявлення про особу . Згідно з думкою фізіологів, діяльність свідомості, тобто психічна діяльність, повинна виглядати як чітко складена система безумовних та умовних рефлексів, які виникли раніше і постійно знову утворюються як великий ланцюг сприйняття. Усе сприйняте рецептори переносять у головний мозок, який аналізує імпульси і продукує відповідну реакцію. На думку І.П. Павлова, свідомість – це нервова діяльність певної частини великих півкуль головного мозку в даний момент за даних умов, яка знаходиться в стані оптимального збудження. У цей же момент уся інша маса великих півкуль головного мозку знаходиться в стані більш чи менш зниженої збудженості .

Таке твердження, що впливає з матеріалістичного світосприйняття, цілком є прийнятне, але неповне. Дух і душа людини нероздільно з'єднані в часі земного життя в єдину сутність; але в людях можна додати різні ступені духовності (I Кор.2:14-15). Душу можна розуміти як сукупність сприйняття органічного і чуттєвого характеру, слідів пам'яті, думок, відчуттів і вольових актів, але без обов'язкової участі в цьому комплексі Духа людини. „Це ті, що розбрат сіють, тварини, що не мають духу” (Юда.1:19). На думку святителя Луки (Войно-Ясенецького), в самосвідомості під час земного життя духа тісно переплітається з тими психічними актами, які властиві людині і тварині, тобто з органічними відчуттями і чуттєвим сприйняттям, які, у свою чергу, нерозривно пов'язані з життям тіла, особливо мозку, і зникають із смертю тіла. Тому примітивна душа тварини смертна, як і смертні ті елементи самосвідомості людини, які походять із померлого тіла (органічні і чуттєві відчуття). Але безсмертні ті елементи самосвідомості, які пов'язані з життям духа. Матеріялісти відкидають безсмертя душі саме тому, що не хочуть нічого знати про людський дух .

Згідно з католицьким віровченням, людська душа є безсмертна, а отже, і незнищима. Проте, св.Августин стверджує: „Душа може і не може померти. Не може померти, бо ніколи не втратить відчуття самої себе, але може вмерти, коли відвернеться від Бога”.

Така душа є мертвою духовно, коли через смертний гріх втратить своє життя, освячуючу ласку. Св. Іван Золотоустий застерігає: „Грішник умер, хоч ще живе і праведник живе; навіть померши” .

Людська душа є найбільш вразливою сферою особистости. „Тіло, складене з багатьох, неоднакових частин, які і самі складені з чотирьох стихій, коли захворіє, потребує різного роду ліків, складених з різних трав. А душа, на відміну, будучи нематеріальна, проста і нескладена, коли захворіє, один лік її лікує – Дух Святий, благодать Господа Ісуса Христа” (Симеон Новий Богослов) . Для досягнення вдалого результату лікування необхідно дотримуватись певних умов. Не є винятком з цього правила і лікування душі. Першою умовою вдалого лікування є жива віра хворого, оперта на християнських правдах. Наступною умовою для зцілення душі є відчуття хвороби. Якщо будь-який хворий не визнає присутності проблеми зі здоров'ям, то не звернеться до лікаря. Самопізнання є одним із перших етапів лікування. Преподобний Максим Ісповідник вчить, що „хто пізнав слабкість людського ества, той отримав велике пізнання і помічну Божу силу” за її допомогою одне вже звершив, а інше старається довершити . На жаль, більшість сучасних християн не знають свого духовного стану. Більше того, велика кількість християн помилково переконана в протилежному, що вони перебувають в благодатному стані сповнення дарів Святого Духа і прикрашені чеснотами .

Але одного лише відчуття слабкості не достатньо. Обов'язково необхідною є участь лікаря, і цим лікарем повинен бути священник, духовний батько, який наперед сам зцілювався, або, в крайньому випадку, старається зцілитись від своїх власних слабкостей, а тепер лікує і своїх духовних дітей .

Священик-лікар пропонує для своїх дітей і певне лікування – шлях благочестя. У нашій церковній дійсності – це шлях під керівництвом духовного отця, духівника, це шлях, який опертий на велику церковну спадщину монашества, подвижництва, аскетизму.

Насамперед необхідно звернути увагу на подвижництво. Преподобний Микита Стифат, учень преподобного Симеона Нового Богослова, описує таке подвижництво. У людини п'ять чуттів, тому і подвигів п'ять: чування, роздуми про Бога, молитва, стримання і мовчанка (ήσυχία). Подвижник повинен підпорядкувати свої п'ять чуттів цим п'ятьом подвигам, тобто зір – чуванню, слух – роздумам про Бога, нюх – молитві, смак – стриманості, а дотик – мовчанці. Коли він досягне такого підпорядкування, то „швидко очистить свій ум і, витончивши ними, зробить його безпристрасним і споглядальним” .

Найважливішими заповідями, які уможливають наше духовне лікування є піст, чування і молитва. Саме в час Великого посту вони стають дуже актуальними. Якщо милостиня зцілює дратливу частину душі, а молитва очищує ум, то „піст висушує похоть” (св. Максим Ісповідник) так, що вся душа зціленою приноситься Богові. На думку багатьох аскетів піст усмиряє і саме тіло. Проте надмірний піст не лише виснажує тіло, але й „робить споглядальну частину душі млявою” (св. Діадох Фотікійський) . Піст – це засіб, а не ціль, але без нього людині практично неможливо перемогти пристрасті і досягти безпристрасности.

Наступними дієвими засобами зцілення є чування і молитва. Завдяки чуванню, яке теж є аскетичним методом лікування, людина очищується і зцілюється від пристрастей. Сам Господь Ісус Христос навчав своїх учнів власним прикладом чування і молитви (Мт.14:23). Св. Іван Ліствичник описує велику користь від чування: „Чування – це погашення тілесних похотей, позбавлення від снів, наповнення очей сльозами, зм'якшення серця, охорона помислів... присмирення злих духів, опанування язика, прогнання мрій” . Поряд із

чуванням присутня й молитва. Це один із найкращих способів лікування душевних хворіб, адже через молитву в душу людини входить велика благодать, а ум підноситься до Бога. Про діяльну силу молитви і посту навчає сам Господь Ісус Христос: „А щодо цього роду бісів, то його виганяють лише молитвою і постом” (Мт.17:21).

Крім того, у східній аскетичній традиції існують і інші лікувальні середники для зцілення кожної з пристрастей душі. Однак, це вже наступні етапи лікування, але найперше необхідно вдало використовувати в лікуванні наших душ попередні – піст, чування і молитву. І не шукаймо відмовок, що ці ліки є лише для монашого використання, вони є ефективними для кожного з мирян. Христос давав особистий приклад посту, чування, молитви не лише для монахів чи клиру, а для кожного зокрема. Саме тепер є благодатний час Великої Чотиридесятниці, коли ці ліки для душі не лише можна, але й потрібно використовувати. Навіть якщо ми і не відчуваємо, що захворіли, не виявляємо симптомів хвороби, то не треба забувати, що добре здійснена профілактика не допустить розвитку захворювання. І не відкладаймо її на потім, коли вже зараз є сприятливий час.

Ю. Мартинюк. Лише в Бозі душа моя має спочинок // Слово №2 (27) (2006) с. 34-36